

Hétvége

→Folytatás az 1. oldalról

HELYI ÖNKORMÁNYZATOK. Az új önkormányzati törvény több nagy feladat-csoportot vesz el a helyi önkormányzatoktól. Külön is kiemelem, hogy a jövőben az oktatás, az egészségügy és a katasztrófavédelem teljes egészében a központi kormányzathoz tartozik.

A megyei kormányhivatalokba integrálták a helyi államigazgatási szervek számotvető részét, a földhivataloktól a nyugdíj-biztosítási intézetekig és a fogyasztóvédelmi hatóságig. A hivatal élén álló kormány-megbíztottat a miniszterelnök nevezi ki.

IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS. A bíróságok hálózatát eddig független testület irányította; sajátos fajta önkormányzati mechanizmus működött. Ezt felváltja az Országos Bírósági Hivatal, amelynek vezetőjét az Országgyűlés (vagyis az adott esetben az uralmon lévő párt vezetése) választja ki. Most történetesen a Fidesz egyik legbefolyásosabb emberének felesége gyakorolja ezt a jogkört, ő dönt, saját személyében, a bírák kinevezéséről, előléptetésükről. Ő határozhat arról, hogy melyik ügyet melyik bíróság tárgyalja.

MÉDIA. Több szerv egyesítéséből létrejött egy állami médiaügyi csúcsszerv, a médiahatóság, teljes nevén a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság, amely átfogó jogkört kapott, a tévé- és rádiócsatornák tartalmának felügyeletétől a frekvenciák elosztásáig. A hatóság mellett testület működik, az úgynevezett Médiatanács, amelynek tagjai kizárólag a kormányon lévő politikai csoportból kerültek ki.

Korábban egymástól elkülönülve működtek az állami tulajdonban lévő és a költségvetés által finanszírozott rádió- és tévécsatornák, valamint az állami hírszolgálati iroda. Most ezeket a szervezeteket egyetlen óriás központban egyesítették, amelynek neve Médiaszolgáltatás-támogató és Vagyonkezelő Alap (MTVA). A csúcsszerv kezében összpontosul a finanszírozással – és ami nem kevésbé fontos – a munkatársak kiválasztásával járó hatalom.

Az átszervezés előtt a köztulajdonú rádió- és tévészervezetek maguk választották ki a hírányag forrásait. Most viszont mindegyikük számára kötelező a központi híriroda anyagának átvétele.

BIZTOSÍTÁS. A 90-es években végrehajtott reform nyomán „három pillérre” támaszkodott a nyugdíjrendszer. Most a kormány lényegében felszámolta a második pillért, vagyonának zömét elvette és részben már el is költötte, kötelezettségeit pedig elvben az első pillérre, az állami nyugdíjrendszerre hárította át.

A kereskedelmi bankok létrehozta egy sajátos biztosítótintézetet, az Országos Betétvédelmi Alapot, amely a betétek visszafizetését garantálta a bankszektorban mutatkozó zavarok esetén. Az intézetet a bankok finanszírozzák. Kormányzati nyomásra az alap vagyonának kezelését most átvette egy állami szerv, az Államadósság Kezelő Központ (ÁKK).

SZOLGÁLTATÁSOK. Budapesten egy cégbe vontak össze hét korábban önálló vállalatot, a gyógyfürdőket, a takarítókivállalót, a temetkezési céget stb. Ez a szuperholding fogja képviselni a fővárost a teljesen, vagy félig privatizált szolgáltató vállalatokban is (pl. gázművek, vízművek).

Államosítják a dohánykereskedelmet. Az eladóhelyek számát 40 000-ról 5000-re csökkentik.

Mint említettem, azok a kórházak, amelyeket eddig a megyei önkormányzatok tartottak fenn, átkerülnek a központi kormányzat kezébe. Számíthatunk arra, hogy párhuzamosan a tulajdonviszonyokban végbement változással, összevonásokat és felszámolásokat hajtanak majd végre, amelyek nyomán az intézmények száma csökkenni fog. Az átszervezések alkalmat teremtenek új vezetők kinevezésére.

A főváros csatornázatlan területein a házak szennyvíztisztítását, amelyet szippantós autókkal eddig részben magánvállalkozások láttak el, a továbbiakban a főváros tulajdonában lévő cég feladata lesz. Erős anyagi ösztönzéssel kényszerítik ki a szippantás központosítását: ha a lakos mégis magáncéget bízna meg a szippantással, duplán fizet; egyszer a magáncégnak és még egyszer a főváros kft.-jének.

OKTATÁS, KULTÚRA, TUDOMÁNY, SZÓRAKOZÁS. Mint említettem, a helyi önkormányzatok tulajdonában volt általános és középiskolák átkerülnek a központi kor-

Központosítás és kapitalista piacgazdaság

mányzat tulajdonába. De már ezt megelőzően átszervezték a főváros által fenntartott gimnáziumok irányítását. Gazdálkodásukat központosították; megalakult a Gimnáziumok Gazdasági Szervezete (GGSZ). Azelőtt az igazgató saját hatáskörében nevezte ki a tanárokat; most a kinevezéshez a GGSZ-nek is hozzá kell járulnia. Korábban valamennyi gimnázium maga gazdálkodott a pénzügyi keretével. Most a gimnázium legfeljebb pár ezer forintos „költőpénz” elköltéséről dönthet előzetes engedély nélkül. Minden nagyobb kiadáshoz előzetesen engedélyt kell kérnie a központtól, a GGSZ-től. Mire az új szervezethez kezdenének hozzá szokni, már várható a további központosítás, hiszen a gimnáziumok most átkerülnek a központi kormányzat tulajdonába.

A köznevelés sarkalatos törvénye szerint haladunk az egységes központi tanterv felé. A tanár önállósága jóformán megszűnik; 90 százalékan köteles a központi tervhez igazodni és legfeljebb 10 százalék erejéig választhat önállóan abban, hogy mit taníthat. Korábban szabadabb keze volt az önkormányzatok által fenntartott iskoláknak abban, hogy a helyi adottságokhoz igazítsák a tanterveket, most viszont merev egyöntetűséget akarnak kikényszeríteni.

Az egyetemek eddig sem rendelkeztek teljes autonómiával. Most ez a félautonómia lényeges mértékben csökkenni fog. A rektort korábban egy kétfázisú folyamat emelte pozíciójába. Az egyetem szenátusa választotta több pályázó közül és akit végül jelölt, azt a kormányzat kinevezte. Csak olyan rektort nevezhetett ki, akit az egyetem maga javasolt. A kormányzatnak joga volt megvétózni az egyetem jelöltjét, és ezzel a lehetőséggel nemigen élt. Mostantól fogva másképpen lesz. A rektort a kormányzat választja ki és az jelöli, a kiválasztást előkészítő proceszusban az egyetem saját testületeinek csak véleményezési joga van; ha helyteleníténi a kiválasztást, nincs vétőjoga. A kinevezési okiratra, akárcsak korábban, a köztársasági elnök üti rá a pecsétet. Röviden: a szelekció lényeges mozzanata az egyetemről átkerült a központi kormányzat kezébe.

A Magyar Tudományos Akadémia kutatóintézeti hálózatán központosítási hullám söpör végig. Nagy múltú, évtizedeken át önállóan működő természet- és társadalomtudományi intézetek egy-egy csoportját közös központok alá rendelik.

A szakmunkások képzésében összevonás és központosítás megy végbe, integrált szakképzési központok jönnek létre.

Eddig számos művészeti és tudományos alkotó tevékenység, valamint szociális ellátási feladat állami forrásokból történő pénzügyi támogatását közalapítványok bonyolították le. A közalapítványok egy részében számottevő vagyon halmozódott fel. Ezek az alapítványok a szakmai önkormányzatok sajátos formáit jelentették; a kuratóriumokban az érintett művészeti vagy tudományos ág, illetve szociális tevékenység kiváló képviselői ültek és szakmai lelkiismeretük szavára döntöttek a támogatásokról. A közalapítványokat megszüntették. Nagyobb részük, szám szerint 24 közalapítvány feladata, vagyona és a támogatásokkal kapcsolatos döntési jogköre az illetékes állami hatóságok kezébe került át.

Az 1956-os Intézetet, amely korábban önálló intézményként működött, az Országos Széchényi Könyvtárhoz csatolták. Hasonlóképpen megszűnt a Lukács Archivum önállósága; ezt az MTA könyvtárának rendelték alá.

Az Operaház élére kormánybiztost neveztek ki. Nem is a miniszter, hanem személyesen a miniszterelnök döntött a biztos kiválasztásáról.

Összevonják a Szépművészeti Múzeumot és a Magyar Nemzeti Galériát.

Összevonják a Mikroszkóp Kabarészínházat és a Tháliát, amely főképpen komoly művek bemutatására szolgáló befogadó színház.

A Fővárosi Közgyűlés elvi határozatot hozott, amely szerint összevonják a Petőfi Csarnokot és a Trafó Kortárs Művészetek Házát.

Beolvasztják a Budapest Galériát a Budapesti Történeti Múzeumba.

Központosítják a filmgyártás állami támogatását. A kirendelt kormánybiztos, Andy Vajna magának igényli „az utolsó vágás jogát” azoknál a filmeknél, amelyeknél az állam a fő finanszírozó.

Mi a közös a példákban?

Harminchárom példát hoztam fel. Nem lenne nehéz továbbiakat találni. Szándékosan vettem be a felsorolásba az olyan drámai erővel ható „nagy” átalakítások mel-

lé, mint amilyen a nyugdíjrendszer második pillérének felszámolása, vagy a bíróság függetlenségét súlyosan veszélyeztető nagy hatalmú központi hivatal felállítás, vagy az új jegybanktörvény, olyasféle „kis” változtatásokat is, mint például két közgyűjtemény vagy két szórakoztató intézmény közös főnök alá rendelése. (Bár az utóbbi események is nyilván felforgatják az érintettek életét.) Azért említek nagy horderejű, milliárdok életére kiható megrázkódtatások mellett neveltséges, szinte bizarr apró változtatásokat is, hogy szemléltessem: a központosítás és összevonás valóságban mániává lett. Bárhol látszódik valami probléma, a megoldás kézenfekvő: központosítsunk és vonjunk össze szervezeteket. Érzékeltetni szeretném, hogy a társadalmi organizmus milyen sokféle szervének megszokott működését bolygatják fel az átalakítások felgyorsuló lökései. Olyan sok helyen megy végbe egyszerre ugrásszerű átszervezés, hogy itt már joggal használhatjuk a hegeli formulát: a mennyiségi változás átcsapott minőségibe; a változtatások együttese radikálisan mássá tette az irányítás rendszerét.

A változtatások jogi formája – figyelemre méltó találékonyság! – tételenként eltérő. Hol különálló szervezeteket egyesítenek, hol módosítják a főnök kineve-

FOTÓ: MÓRICZ SIMON

FOTÓ: M. SCHMIDT JÁNOS

zésének procedúráját, hol az irányító testület létszámának bővítésével teszik lehetővé a központi befolyás erősödését, hol a működés szabályzata változik. Mi tehát az a mintázat, az a „pattern”, amely mind a harminchárom eseményben közös?

Minden államgépezet szükségképpen központosított. Az államgépezeten belül erősödik a centralizáció, ha (i) a felettesnek kevesebb az alárendeltje és ennek következtében, adott irányítási és ellenőrzési kapacitása mellett, képes őket határozottabban dirigálni. Erősödik a centralizáció, ha (ii) csökken az alá-fölrendeltségi szintek száma. Erősödik a centralizáció, ha (iii) részletezettebbé válnak a parancsok. Könnyebbé válik (iv) a legfelsőbb politikai vezetés által kiválasztott emberek kinevezése minden fontos pozícióba. A társadalom egészét tekintve erősödik a centralizáció, ha (v) korábban az államgépezeten kívül, autonóm módon végbement tevékenységek részben vagy egészen állami irányítás alá kerülnek. Vagy ha (vi) az államgépezeten kívül korábban állami felügyelet és beavatkozás nélkül végbementő folyamatait a továbbiakban az állam felügyeli és azokba beavatkozik.

Valamennyi példában a központosítás erősítése irányában ható (i)–(vi) változások közül legalább az egyik kimutatható. Van olyan tétel, amelyben nem is egy, hanem kettő vagy még több jelenik meg az (i)–(vi) változások közül. Ez a megállapítás jogosít fel arra, hogy megállapítsam: nem változások véletlen gyűjteményével állunk szemben. Valamennyi felsorolt változásnak jól érzékelhető iránya van: erősíti a központosítást. Ezt a markáns, jól érzékelhető, mélyreható és szédítően gyors átalakulási folyamatot nevezem központosítási tendenciának.

Semleges, értékítéletet nem tartalmazó elnevezést vezetnek be, a pozitív tudományos megközelítés szellemében. A normatív elemzésre, értékítéletek tárgyalására a cikk későbbi részében kerül majd sor. A központosítási tendencia létezését nem érdemes azoknak sem tagadni, akik helyeslik a fenti változtatásokat.

A változtatások nyomán létrejött új képződmények, jogszabályok, szervezeti formák közül nem is egy megtalálható nyugati demokráciákban is, és ott önmagában nem bomlasztja a demokrácia alapjait. Az elmúlt húsz hónap magyar átalakulását az jellemzi, hogy egyszerre igen sok eleme mozdult el a túlzott központosításnak, az autonómiák lerombolásának az irányában; a nagyon sokirányú változás egymást erősítve tendenciává egyesült.

Érvek pró és kontra

A változtatások hivatalos kezdeményezői és fő végrehajtói arra szoktak hivatkozni: a korábbi szervezeti forma, a korábbi mechanizmus nem volt hatékony, pazarlással, az ügyek intézésének lassú kezeléséhez vezetett – és tagadhatatlan, hogy szinte minden esetben fellelhetőek a régi elrendezésben ilyesféle természetű bajok. Adva van tehát az alacsony hatékonyság és lassúság univerzális gyógyszere: az egy-ségek összevonása, az átfedések kiküszöbölése, a felesleges kapacitások leépítése – egyszóval a központosítás erősítése.

Ósrégen folyik a vita a centralizáció és a decentralizáció előnyeiről és hátrányairól. Olyan nevek ugranak be itt az emlékezetembe, mint Adam Smith, Marx, Hayek és Lenin, vagy az elméleti matematikai közgazdaságtan nagyjai, a Nobel-díjas Arrow és Hurwicz. Azt hittem, naiv módon, hogy ezek a viták Magyarországon egyetemi elmélettörténeti órákon kerülhetnek csak elő, intellektuális csemegeként. Szó sincs róla! A vita, úgy látszik, ismét időszerű. Mintegy bemelegítésül az elméleti elemzés szép és tiszta terepen maradok. Komoly arccal próbálok érveket és ellenérveket ütköztetni. Úgy teszek, mintha olyasféle párviadal folyna itt, amelyben az győz, akinek jobbák az érvei.

A szerteágazó emberi tevékenységeket össze kell hangolni. Sokféle mechanizmus működhet ebben közre, ezek közül most emeljünk ki kettőt.

Az egyik: a vertikális koordináció mechanizmusa. Képzeliünk magunk elé egy piramist. A csúcson ott áll a Legfőbb Főnök, aki utasításokkal irányítja az alatta lévő szintet, mondjuk 10 Főnököt. Alatta terül el a piramisnak egy még szélesebb szintje, ahol az Alfőnökök találhatók. Mindegyik Főnöknek van néhány beosztott Alfőnöke, miközben minden Alfőnök kizárólag csak egyetlen Főnöknek van alárendelve. Ahogy a piramisban lefelé, az Al-Alfőnökök, majd az Al-Al-Alfőnökök felé haladunk, egyre terjedelmesebb a szint, egyre több a szereplő. Végül eljutunk a piramis legaljához. Itt helyezkednek el mindazok, akiknek valaki parancsol felülről, de ők már nem dirigálnak senkinek sem. Az elmélet „tökéletes hierarchiának” nevezi ezt a képződményt. (Hej, bizony sóvárogva gondolok erre a lehetőségre a központosítás megszállottjai!). Tökéletes, mert minden alá-fölrendeltségi viszony egyértelmű; nincsen ket-tős vagy többszörös függés.

A másik modell a horizontális koordináció mechanizmusa. Ez lapos terepen megy végbe; senki sincs eleve a másik fölrendelve. A résztvevőknek meg kell egyezniük egymással.

Az első modell a centralizáció, a második modell a decentralizáció tiszta esete.

Az első modellben láthatóak a kezek: a főnök parancsra figyelmeztető és – ha kell – fenyegető keze. A második modellben, Adam Smith remek kifejezésével, „láthatatlan kéz” vezérli a koordinációt.

Az első modellhez hasonló képződmény testesül meg az államban (noha sohasem annyira tiszta formában, mint ahogy azt az

elméleti modell ábrázolja.) A második modellhez kétféle szféra hasonlít. Az egyik a piac, amelyben az összehangolódást a jól felfogott anyagi érdek motiválja, és az eladó és a vevő megegyezéseiben testesül meg. A másik horizontális koordinált szférában működnek a nonprofit szervezetek, a különböző szabad társulások és egyesületek, a „civil társadalom” csoportosulásai. Motivációikban keveredhetnek az anyagi és nem anyagi ösztönzők.

Szembesítsük egymással a centralizáció és a decentralizáció jellegzetes tulajdonságait.

1. RÖVID TÁVÚ HATÉKONYSÁG. A decentralizáció kétségkívül sokféle pazarlással jár. Egymás mellett működnek olyan szervezetek, amelyek működési köre átfedi egymást. A kapacitások jelentős mértékben kihasználatlanok. Ilyenkor több szervezet egyesítése és közös központ alá rendelése szinte azonnal megtakarításokat hoz adminisztratív költségekben, a személyzet egy része azonnal elbocsátható. (Példa erre a decentralizált magánbiztosítás adminisztrációs költsége, amely kétségkívül magas a centralizált állami biztosítás alacsony költségeihez képest.)

Ez az érv diadalmas hangon, mindig el is hangzik. Pedig még erre a kedvező hatásra sem lehet biztosan számítani, mert a központosítási intézkedéseket többnyire kapkodva, a szakértőkkel folytatott alapos tanácskozás nélkül, erőltetett tempóval nyomják keresztül.

Az átfedések kiküszöbölése, az adminisztratív költségek csökkentése, a hatékonyság rövid távú növelése, még ha hozna is eredményeket, tulajdonképpen egymagában elég gyenge érv. Más „pró” és „kontra” érveket is gondosan mérlegelni kell.

2. VERSENY. A centralizáció, amennyire csak lehetséges, kiküszöböli a versenyt. Ezel szemben a decentralizáció lételeme a rivalizálás. Igaz, a verseny nagy költségekkel jár. Hirdetni kell, meggyőzni a vevőt, hogy az én termékemet vagy szolgáltatásomat vegye meg és ne a másikat. Szabad kapacitásokra van szükség, hogy azonnal a vevő rendelkezésére álljunk. Mindez sok erőforrást köt le – ezekre a centralizált gazdaságnak nincs szüksége. Am a verseny hatalmas hajtóerő. Arra készítet, sőt valósággal kényszerít, hogy új termékeket vezessenek be, előbb, mint a versenytárs – ez az életünket átforgató innovációs folyamat motorja. A decentralizált, versenyző gazdaság szülte az elmúlt száz év minden jelentős újítását.

Nemcsak a szűken vett gazdasági életben van szükség versenyre, hanem a szellemi életben is, az oktatásban, a tudományban, a művészetekben. A Harvard Egyetemen végzett egy igen tehetségesnek ígérkező közgazdász, aki szeretett volna ezen az egyetemen tanítani. Nem vették fel. Ezek után jelentkezett a közeli műegyetemen, az MIT-n, ahol addig nem oktattak közgazdaságtant és felajánlta, hogy szívesen hozzalátna a közgazdasági oktatás megszerzéséhez. Megkapta a lehetőséget. (Szerencséje volt, hogy nem a magyarországi Nemzeti Erőforrás Minisztériummal volt dolga, ahol pontosan előre tudják: hol hány egyetemre, hány karra és hány diákra van szükség.) Paul A. Samuelsonnak hívták; az Egyesült Államok leghíresebb közgazdásza lett; ő volt az első amerikai közgazdász, aki Nobel-díjat kapott. Az MIT ma a közgazdászok egyik leghíresebb műhelye. Azóta is rivalizál egymással („átfedí egymást”) a két nagy egyetem közgazdasági kara; versenyeznek abban, hol jobbak a diákok, hol születnek értékeesebb kutatási eredmények, átcsábítják egymástól a tanárokat. A versengés ellenére együttműködés is van közöttük; például közös szemináriumokat tartanak.

3. ADAPTÁCIÓ ÉS SZELEKCIÓ. A magyar centralizátorok azt hiszik, hogy a hivatali iroda négy fala között pontosan megtervezhetik, majd törvényekben és más merev szabályokban rögzíthetik az átfedésmentes, az adminisztratív költségek megsokszorozódásától megszabadított struktúrákat. A decentralizálás óriási előnyeit akkor értjük meg, ha a társadalom mozgását figyeljük. Állandóan új egységek lépnek be, egyes szervezetek egyesülnek, mások osztoznak, ismét mások megszűnnek. Egy más mellett jönnek létre és élnek kis, közepes méretű és nagy szervezetek; van, amelyik növekszik, van, amelyik zsugorodik. Mindez sok tekintetben hasonlít a biológiai világban megfigyelt evolúcióhoz és természetes szelekcióhoz.

Nem egy pályázatokról döntést ho-

FOTÓ: REVICZKY ZSOLT

zó zsúri választotta ki, hogy jöjjön létre és nőjön nagyra a Google vagy az Apple. Nem egy minisztérium döntött arról, vajon egyesíteni kell-e az egymástól pár száz méterre lévő New York-i Metropolitan és Guggenheim Múzeumot, vagy megmaradhatnak külön intézményként.

Az életrevaló termékek, technológiák, vezetési módszerek, tanítási elvek, szervezeti formák, és maguk a szervezetek életben maradnak; az alkalmazkodásra és önkorrekcióna képtelenek pedig előbb-utóbb meghalnak. Micsoda arrogáns magabiztosság, az önmaga tévedhetetlenségébe vetett mekkora hit kell ahhoz, hogy a Hivatal, a Főnök maga döntsön életről-halálról! Ráadásul nem fokozatosan, kísérletezgetve, mint ahogy ez az evolúciós folyamatokban végbemegy, hanem felpörgetett tempóban, napokon, sőt néha órákon belül kikényszerítve a sorsdöntő és szinte visszafordíthatatlan átalakulásokat.

4. INFORMÁCIÓ. A centralizált koordináció hibátlan működésének az lenne az egyik feltétele, hogy a döntéshozó pontosan előre lássa a körülmények alakulását. Akkor meghozható a hibátlan határozat és nincs is másra szükség, mint kemény kézzel keresztülhajtani a maradéktalan végrehajtást. Igen, de az élet tele van bizonytalansággal, az információk pontatlanok. Sőt, sokszor nemcsak véletlen hiba rejtőzik bennük, hanem szándékos torzítás. Az alárendeltnek érdekei fűződhetnek ahhoz, hogy letagadja a bajokat (vagy az érdekeltségétől függően, eltúlozza a bajokat.) Bevallja, hogy van kihasználatlan kapacitása, vagy ellenkezőleg: panaszkodik a kapacitás túlfeszített kihasználásáról, ha az utóbbi kedvezőbb a számára. A Főnök nem tudja korrigálni téves döntéseit, mert nem merik neki megmondani, hogy hibáztak.

A decentralizálás sok előnnyel jár ebből a szempontból. Gyakran egybeesik az, aki az információt megszerzi és az, aki fel is használja; ezért személyes érdeke minél pontosabb információt szerezni. (Nagyon röviden és némi egyszerűsítéssel ez Friedrich von Hayek egyik fő érve a decentralizálás mellett.) Aki hibás információra építve dönt, az ráfizet: kiesik a versenyből, kiszekelődik. Azok maradnak fenn, akik nyitottak az információra, a kritikára és az önkorrekcióna.

A 2., 3. és 4. pontban felhozott érveket összefoglalóan így nevezhetjük: a decentralizált horizontális koordináció sokkal hatékonyabb hosszú távon, mint a centralizált, vertikális koordináció. Aki tárgyilagosan átgondolja a fenti érveket (és ezek persze sokkal részletesebben vannak kifejtve a téma gazdag irodalmában), az belátja az állítás igazát, tisztán logikai alapon. Am van ennél nyomósabb és csattanósabb gyakorlati bizonyíték is. A szocialista rendszer a maga klasszikus, sztálini formájában az a történelmi képződmény, amely a legközelebb jutott a „tökéletes hierarchia”, a keresztül-kasul vertikális koordináció modelljéhez. Lenin kijelentette: a szovjet rendszer úgy tekinthető, mint egyetlen gigászi nagyüzem. Kezdetben, rövid távon látványos eredményeket mutatott fel... És a végén elbukott! Hosszú távú hatékonyságban (innovációban, a termelékenység növelésében, a termelés tartós bővítésében) messze elmaradt a decentralizált kapitalista rendszer teljesítménye mögött.

A rendszer hatékonysága nélkülözhetetlen az anyagi jólét gyarapodásához. De vannak más értékek is, amelyeket számításba kell vennünk.

5. AZ ÖNRENDELKEZÉS, AZ ÖNMEGVALÓSÍTÁS, AZ AUTONÓMIA ÉRTÉKE. Példának a tanulást hoznám fel. Nyilván fontos szempont, hogy minél inkább összhang legyen a munkaerő kereslete és kínálata között; a képzésből kikierülő új munkaerő összetétele a képzés foka, a szakma stb. szempontjából ne szakadjon el attól, ami a várható munkahelyek betöltéséhez szükséges. Egy svédországi konferencián hallottam a következő gondolatmenetet. Mozart apja így is okoskodhatott volna: Salzburg tele van már zenészekkel, Nannerl, az idősebb lánygyermek már jól megtanult zongorázni. A kis Wolfgangból legyen inkább derék mesterember, azokból hiány van... Milyen erkölcsi jogcímen adnak előre merev kereteket arra, hogy a fiatalok mit tanuljanak? Mi történik itt az egyén, a család szuverenitásával?

Lehet, hogy a területi vagy szakmai önkormányzatok, autonóm testületek sok hibát követnek el. Az is lehet, hogy egy superokos hivatal jobb döntéseket hozhatna helyettük. De sokak szemében immánens értéke van annak, hogy egy község, egy város, egy szakma, egy művészeti ág vagy más közösség maga dönthet a saját ügyében. Bibó István „a szabadság kis köreiről” írt, amikor az önkormányzatiság elve mellett kiállt.

6. PATERNALIZMUS ÉS ÖNGONDOSKODÁS. Minél inkább átfogja a társadalom egészét a centralizált állami koordináció, annál inkább az államra hárul az a feladat, hogy minden vonatkozásban ő gondoskodjék minden állampolgárról. A centralizáció és a paternalizmus ikertermékek, mint ahogy a decentralizáció és az öngondoskodás is azok.

Aki szeret az államra hagyatkozni, annak szemében a fenti kijelentés érv a centralizáció mellett. Csakhogy nem mindenki érez így. Van, aki bizalmatlan a gondoskodó állam iránt; és a friss tapasztalatok még többeket tettek bizalmatlanná. Hátha az állam nem teljesíti az ígéreteit? Hátha olyan apa, aki rosszul gondoskodik a gyerekeiről? És még egy szempont: sokan nem szeretjük, ha gyermeknek tekintenek bennünket. Vállaljuk a felelősséget önmagunkért. Gondoskodni kívánunk önmagunkról és családjunkról, még ha ez több teherrel jár is. Ez előtérbe tolja a magánbiztosítást, a hitel felvétel lehetőségét az oktatás költségeinek kifizetéséhez és más decentralizált mechanizmusokat. Persze nem kell feleslegesen sarkítani a választást: a szolidaritás erkölcsi értéke amellet szól, hogy az állam nagy szerepet vállaljon a betegek és az öregek, a hátrányos helyzetűek, a rászorultak segítésében. Mindazonáltal az öngondoskodás, az önmagunkért érzett felelősség nyomatos érv a decentralizáció kellő mértékű érvényesítése és a centralizáció túlzott kiterjesztése ellen.

7. SOKSZÍNŰSÉG. Óriási megtakarítást hozott a kínai gazdaság számára a Mao-egyenruha kötelező viselése. Mekkora ugorhattak a könnyűipar költségei, amikor egyszerre csak megjelent a sokféle színes ruha! Azóta a kínaiak vásárlásaikkal bizonyították: a sokszínűség olyan luxus, amelyért készek magasabb árat fizetni. Áttérve a sokszínűség, a „diversity” tá-

gabb értelmezésére: az élet egyik szépsége abban áll, hogy sokfélék vagyunk. Nem kell okvetlenül mesterségesen egy akolba terelni több kutatóműhelyt, több iskolát – még akkor sem, ha különállásuk esetleg többletköltségekkel jár. Mindegyiknek megvan a saját múltja, saját hagyománya, saját kollektív emlékezete; nehéz időket együtt éltek meg és kialakult a közösségi érzetük. A hidegfejú technokratikus átszervezések összeforrott közösségeket vernek szét, szervezeteket fosztanak meg saját múltjukról és helyükbe mesterségesen alakítanak ki új idegen környezeteket.

8. A POLITIKAI KRITÉRIUM. Az eddigiekben hatékonysági és etikai kritériumokat mérlegeltem. Utolsónak hagytam a politikai kritériumot. Tegyük félre egy pillanatra az 1–7. szempontokat és tetelezzük fel, hogy van egy jól olajozott, gördülékenyen működő gépezet. Kérdés: kik vannak a csúcsos? A témával foglalkozó elméleti irodalom fel szokta tenni ezt a kérdést és a következő fogalmat használja ilyenkor: „jó szándékú diktátor” áll a piramis csúcsán.

És ha jó szándékú – de gyarló ember, aki sokszor hibázik? Vagy ha nem is olyan jó szándékú, hanem vannak rossz tulajdonságai is: zsarnokosodik, szívesen fogadja a hízélgést, nem tűri a kritikát, makacs, nem képes alkalmazkodni a helyzethez?

Ez talán a legfőbb baj a centralizált modellel. Minél hatékonyabban működik, annál nagyobb a veszélye annak, hogy egy zsarnoki uralom eszközévé válhat. A decentralizáción alapuló mechanizmusok, a maguk módján, „fégeket és ellensúlyokat” képeznek a mindenható közpponttal szemben. Minél több és elevebb a decentralizált mechanizmus, annál erősebb ellensúlyt alkotnak a centralizált piramis csúcsával szemben. Jó, ha erre is gondolnak azok a politikusok és értelmiségiek, akik szívesen látnának egy erős államot az igazságosabb elosztás, a rászorultakat segítő redistribúció érdekében. Vigyázat – az erős állam vezetése rossz kezekbe is kerülhet!

Hatalom és központosítás

A fenti nyolc kritérium alapján adódó „pró” és „kontra” érvek értékelése a normatív elemzés körébe tartozik. Azt mérlegeltük, különböző szempontok alapján, „jó”-e vagy „rossz” a központosítási tendencia. Ezek után térjünk vissza a pozitív megközelítéshez, amely a valóság megfigyelhető jelenségeit veszi számba, és azok okait és következményeit vizsgálja.

Óriási megtakarítást hozott a kínai gazdaság számára a Mao-egyenruha kötelező viselése. Mekkora ugorhattak a könnyűipar költségei, amikor egyszerre csak megjelent a sokféle színes ruha! Azóta a kínaiak vásárlásaikkal bizonyították: a sokszínűség olyan luxus, amelyért készek magasabb árat fizetni.

Az Orbán Viktor vezette kormány fő törekvése a hatalom minél teljesebb megragadása volt és ha ez megtörtént, minél tartósabban a kezében is maradjon. A hatalom a cél – és minden eszköz ennek a célnak van alárendelve. Ha a célnak és az eszközöknek ezt a machiavellista viszonyát jól megértettük, akkor megkaptuk az erős és egyre erősebb központosítási tendencia legfontosabb oksági magyarázatát. A hatalmi motívum elégséges indíték az OV-piramis minél átfogóbb és hatósabb kiépítésére. A változtatások igazi indítéka az, hogy minél inkább teljesüljenek a következő követelmények:

– Legyen minél rövidebb a kapcsolati lánc, amelyen a parancsok felülről lefelé lefutnak.

– Minden Főnök, Alfőnök és Al-Alfőnök legyen a mi saját megbízható emberünk. Már csak azért is érdemes minden szervezetet átszervezni, mert ez alkalom arra, hogy a saját emberünket nevezzük ki az újonnan létesített Központ vagy Alközpont vezetőjének. Nem kell megállni azoknál az állásoknál, amelyeket a demokráciák gyakorlata „politikai kinevezett”-nek (political appointee) hív. Minél lejjebb hatolunk a piramisban belül embereink beépítésébe, annál jobb.

– A kinevezések fő kritériuma a lojalitás a piramis csúcsa iránt. Persze, a szakértelem is hasznos, de a fő kritérium a feltétlen hűség és engedelmség „felfelé”.

– Bármelyik két egymással alá-fölérendeltségi viszonyban álló szintről legyen is szó: erős legyen a függés. Az utasítást habozás nélkül teljesíteni kell! Sőt, az alsóbb szint ne is várjon, míg utasítást kap; a pártvonal ismeretében tudja, mit várnak el tőle a felettesek és tegye meg azt saját kezdeményezésére.

– A főnöknek nem kell sokat tárgyalnia a beosztottal. Akárcsak a katonaságnál, a vertikális koordináció mintaképénél: a lényeg a felülről lefelé áramló információ, az utasítás, nem pedig az alulról felfelé áramló javaslat, tanács, a kritikáról nem is szólva. ►

Hétvége

► – A centralizált vertikális koordináció működésének feltétele a fegyelem. Ezt ki kell kényszeríteni adminisztratív eszközökkel. Az engedetleneket el kell távolítani felelős posztjukról. Az sem árt, ha a tisztogatási hullámokban kidobnak a munkahelyükről olyanokat is, akiknek esze ágában sem volt az engedetlenség. (Lásd a közmédia vagy az ombudsmani hivatalok átszervezéséhez kapcsolódó tömeges elbocsátásokat.) Hallottam olyan esetekről is, amikor az elbocsátott egykori tisztségviselőnek „utánnyúltak”, és megakadályozták a munkába állítását. Az elbocsátástól való félelem sokakat meghunyászkodásra késztet; inkább magukba fojtják a tiltakozást, mintsem hogy állásukat kockáztassák.

– Természetesen a vertikális koordináció nemcsak büntet vagy fenyeget, hanem jutalmaz is. Lojális szolgálatért bőkezűen megszabott kiemelt fizetések, év végi jutalmak, különleges nem pénzbeli kedvezmények járnak.

A hatalmi motívum nem csupán a piramis csúcsán érvényesül. Felülről lefelé haladva mind mélyebb szintekre épül be a társadalomba a „mi embereinkből” álló új nomenklatura. Ennek tagjai, a Főnökök, az Alfőnökök, az Al-Alfőnökök maguk is hatalomhoz jutottak. Felfelé engedelmeskedni kell, de lefelé parancsolhatnak. És ha már megszerezték ezt a hatalmat, ragaszkodnak is hozzá. A piramis csúcsán lévő Legfőbb Főnök nincsen egyedül: közősek az érdekei a tőle függő nagy, közepes és kis „hatalmasságokkal” – a hatalom kézben tartása és megőrzése.

Az OV-piramis felsőbb szintjein elhelyezkedő új nomenklatura életét megkönnyíti, hogy nem kell sokat „filózni”, újra és újra átgondolni bonyolult dilemmákat. Teljesíteni kell, amit a párt és a kormány parancsol vagy elvár. Ha baj történik, készen van az önfelmentés a beosztott közép- és kistűzők számára: „Nem tehetek róla, hibás volt a felső szerv döntése. (Ismerős szöveg: „parancsra tettem...”) Rádásul kéznél van a megnyugtató technokratikus ideológia (lásd az előző szakasz 1. kritériumát): „Nem a hatalom kedvéért építjük és keményítjük a centralizációt, hanem a hatékonyság érdekében.”

A vertikális koordináció, a hierarchikus parancsrendszer soha sehol sem működött kielégítően. Csikorgó gépezet. Ha zavarok támadnak, akkor a mechanizmus belső logikája szerint még tovább lépnek előre a központosítás útján. Ha a részletes előirányzatokat valamiképpen kijátszszák, akkor még részletesebbé teszik a számok felbontását. Nem is egy ponton rátérnek a „kézi vezérlésre”; általános jogszabályok helyett valamelyik főnök maga dönt a beosztott alfőnök helyett.

A centralizált rendszer logikája szerint minél inkább sűrűsödnek a bajok, annál inkább adminisztratív eszközökkel kell lecsapni. Valamikor „szabotáznak” neveztek, ha a vállalat elmaradt a tervtől, amit a Szovjetunióban kivégzéssel vagy kegyetlen kényszermunkával toroltak meg. Most a „hütlenségek” a kulcsszó és azokban a ritka esetekben, amikor jogerős ítéletre került sor, a büntetés – amennyire meg tudom ítélni – a civilizált jogrend keretei között maradt. Ám nincsen garancia arra, hogy a represszív eszközök alkalmazása megáll ezen a ponton. A tanúkért kihallgatott vagy gyanúsítottként őrizetbe vett állampolgárok jogainak újabb korlátozásai erősítik az aggodalmakat. Gyakoribbá vált a gyanúsítgatás, a hamis vádaskodás; tartani kell attól, hogy a közszolgálatok tisztviselőit és a gazdasági élet szereplőit a megfélemlítés légköre veszi körül. Amiben reménykednünk kell, az a bírói kar tagjainak jogérzéke és szakmai tisztessége. Aki megszegte a törvényt, azt meg kell büntetni – de csak azt, aki valóban büntetést követelt el. Nyomás nehezedik az igazságszolgáltatásra; nagy próba előtt áll minden bíró. Lelkiismeretes bírók nem hoznak hamis és elfogult ítéleteket.

Mindaz, amit a fentiekben kifejtettem a centralizált vertikális koordináció tulajdonságairól és belső logikájáról, tulajdonképpen jól ismert azok számára, akik a szocialista rendszert tanulmányozták. A probléma az, hogy a Fidesz-rezsim korszakot tévesztett. Az erős központosítás jól-rosszul, de működött és képes volt fennmaradni a Szovjetunióban hetven, Kelet-Európában negyven éven át – de csak azért, mert a régióban keresztül-kasul szocialista rendszer uralkodott. Szinte nem is létezett magántulajdon, szinte teljesen kikapcsolták a piaci mechanizmust, a kapitalista régiótól elszigetelték. Most viszont más a helyzet. Hogyan akar a Fidesz-rezsim együtt élni azzal a nyilvánvaló ténnyel, hogy megerősödött

Központosítás és kapitalista piacgazdaság

a központosítási tendenciá – de nincs körülötte szocialista rendszer? Hogyan tud együtt élni az állami parancsrendszer és a kapitalista piacgazdaság?

Bizalmat aláásó „együttélés”

Semmi jele annak, hogy az Orbán-rezsim tömeges államosításra és kollektivizálásra készülne; erre még a legdühösebb kritikussai sem gyanakodhatnak. Tudomásul vette, hogy Magyarországon a domináns tulajdonforma a magántulajdon. (Bár a magántulajdon jelentőségének hangsúlyozása és a védelmére vállalt állami kötelezettség kimaradt az új alkotmányból; a magántulajdon kifejezés nem is szerepel benne – talán freudi feledékenységéből.)

Nincsen olyan kapitalista ország a világon, ahol ne élne valamiképpen együtt a centralizált állam és a decentralizált piac. Az utóbbi sehol sem működik zabolátlannul, mint ahogy azt állítólóg az ún. „neoliberálisok” követelnék (valójában egyetlen épészű közgazdász sem írt le ilyesmit.). Az állam mindenütt ellát valami felügyeletet a gazdaság felett, mindenütt valamelyest beavatkozik a gazdaságba, mindenütt biztosít ingyenes szolgáltatásokat, mindenütt végrehajt némi redistribúciót, mindenütt hatnak a keresletre az állami megrendelések. És ezek körül az érintkezési pontok körül mindenütt vannak sűrűlődések, sőt konfliktusok is az állam és a piac együttélésében. A pénzügyi világválság felszínre hozott néhány veszélyes jelenséget. Például a fejlődő országok egy részében túl messzire mentek a pénzügyi szektor deregulációjában; napirendre került a reguláció újrendezése és hatékonyabbá tétele.

Az együttélés az állam és a kapitalista piacgazdaság a legtöbb országban legalábbis elviselhető. Sőt, léteznek olyan országok is, amelyekben – némi sűrűlődések közepette – kifejezetten gyümölcsöző a kapcsolat. Egyfelől az állami beavatkozás tompítja a piac kudarcait, igazságszerűbbé teszi a jövedelemelosztást. Másfelől a piac rugalmasan és hatékonyan korrigálja a kormányzat baklövéseit. E szerencsés esetek azonban nem cáfolják azt az általános megfigyelést, hogy az állam és a piac kétféle, egymástól idegen organizmus; együttélésük nem könnyű.

Tévedés azt hinni, hogy az állami tevékenység különböző elemei és a piaci tevékenység különböző elemei tetszés szerinti arányban kombinálhatók. Az elmúlt húsz hónap kormányzati intézkedései szeszélyesen váltogatják a szocializmus és a kapitalizmus, a centralizáció és a decentralizáció, az állami és a piaci tevékenység elemeit. Nem is egy olyan javaslatot hagytott jóvá sebtében a parlament, amelyben az egyik paragrafusnak „szocialista”, a másiknak meg „kapitalista” melléke van. Az a rendszer, ami így létrejött, nem egyedülálló „magyar modell”, amire büszkék lehetünk és amellyel példát mutatunk a sötétben botorkáló világnak. A társadalmi-gazdasági képződmény, amelyben élünk, inkoherens, tele van belső ellentmondásokkal. A szocializmusnak és a kapitalizmusnak nem az előnyös vonásait próbálja egymással összebékíteni, hanem mindkettőből főként azt veszi át, ami abban a legkevésbé vonzó.

Vegyük sorra ebből a szempontból az elmúlt húsz hónap folyamatainak jellegzetességeit.

Éles szavak hangzanak el a bankárok, a spekulánsok, a szerencselovagok ellen, kölcsönveve a világszerzte elterjedt antikapitalista formulákat, előképpen a nagyobb hazai nyilvánosság előtt. Közéleg a Nyugat alkonya. Ám az is megtörténik, hogy amikor a kormány feje vagy minisztere magyar és külföldi üzletemberekkel, befektetőkkel, bankvezetőkkel tanácskozik, akkor tárgyalagos hangon szól hozzájuk. Ha csak a szavakból kellene következtetni, nehéz lenne kiigazodni: a kapitalizmusnak barátja-e a kormány vagy ellenfele.

A szavakat még csak le lehetne nyelni, de vannak tettek, amelyek elfogadhatatlanok a kapitalista rendszer őszinte hívei számára. Százszor elhangzott már, mégis az volt a legsúlyosabb cselekményebből a szempontból, hogy a kormány konfiskálta a nyugdíjpénztárakban felhalmozódott magánmegtakarítást. A védtelen állampolgárok az Alkotmánybíróságtól vártak védelmet, sérelmeik orvoslását, de az cserbenhagyta őket. Ezt a súlyos sérelmet nem lehet helyrehozni; elsőként ez ásta alá az állampolgárok bizalmát a törvényalkotásban, a végrehajtó hatalomban és az igazságszolgáltatásban,

amelyektől támadás helyett tulajdonuk védelmét várták volna el.

Igaz, nem ment végbe tömeges államosítás, szerencsénkre. De folyik – lassan, szinte lopódva – az állami szektor bővítése. Az első kicsiny, mégis ijesztő epizód Pécssett zajlott le, amikor – még a korábbi kormányzat idején – az új fideszes polgármester biztonsági emberekkel zavarta el a vízművet birtokló francia tulajdonban lévő cég tisztviselőit és rátette a kezét a vállalatra. Legális eszközökkel, de közgazdasági szempontból érthetetlen indokolással a kormány visszavásárolta a Mol részvényeinek számotérvő részét, azaz „tőzsdézni” kezdett, mégpedig mindjárt meglehetősen nagy veszteséggel. Később megszerezte a győri Rába járműipari vállalat tulajdonjogát. Közgazdászok máig sem értik, mi készítette ezekre a kétséges lépésekre.

Közismert, hogy a rendszerváltást követően minden posztiszocialista országban jogilag, gazdaságilag és etikailag kétséges tranzakciók mentek végbe a hatalmas arányú privatizálási folyamatban. Ha egyik-másik ügyletről csak napjainkban derülne ki, hogy törvénybe ütközött, akkor esetleg vizsgálatot kellene indítani. Az viszont súlyosan megrendíthetné a magántulajdonba vetett bizalmat, ha most, két évtizeddel a rendszerváltás után általánosító gyanúsítgatás kezdődne és elindulna a privatizálás egészenleges módszeres és teljes körű bűnügyi felülvizsgálata. Mi a célja a tulajdonviszonyok teljes körű felbolygatásának? „Reszkessetek, a nyomotokban vagyunk!” – ezt a nyugtalanító érzést akarják-e kelteni mindenkiben, aki az elmúlt húsz évben tulajdonot szerzett?

FOTÓ: M. SCHMIDT/JÁNOS

A kapitalista rendszer nyugodt működésével összeférhetetlen, ha az állam, mint vevő (a legnagyobb, sokak szerint túlságosan nagy megrendelő!) diszkriminál a potenciális eladók között, mégpedig nem a kínálat gazdasági feltételei, hanem politikai szempontok és személyes összeköttetések alapján. Köztudott, hogy vannak „Fidesz-közeliek cégek” (mint ahogy voltak és vannak „MSZP-közeliek” vagy „SZDSZ-közeliek cégek is.). Néha magában a törvényalkotásban is tetten érhető a diszkriminálás, mint például egyes hazai üzletláncok megkímélése a „válságadók” terheitől. Sokkal nehezebben fogható meg – de azért létezik – részrehajlás az állami megrendelésekre kiírt pályázatok elbírálásánál. Emellett oknyomozó riporterek határozottan állítják: „árnyékbirodalmak” terpeszkednek, amelyek a Fidesz gazdasági hátterében meghúzódva segítséget kapnak a politikai szférától és viszonzásul segítséget adnak a politikusoknak.

A kapitalista gazdasági rendszer egyik fundamentuma a magánszerződés tiszteletben tartása. A kormány, a parlament és az igazságszolgáltatás kötelessége kikényszeríteni a szerződések végrehajtását. Ám hogyan várható el a magánszerződés tisztelete magánfelek körében, ha maga a kormány, mint sok fontos megegyezés egyik partnere mutatja a legrosszabb példát? Amikor elkezdődött a „válságadók” kivételése, újra és újra ígéretet hangzottak el a kormány részéről a tárgyalások közepén – hogy egy lépéssel később már érvénytelennek nyilvánítsák a korábbi ígéretet. Pacakznak a bankokkal, „húzd meg-ereszd meg” játék folyik velük. Amikor már valamelyest lenyugodnak a kedélyek, a kormány képviselői kijelentik: ez volt az utolsó húzásunk – és aztán mégiscsak folytatódik tovább a játék. Ez zajlott le, több me-

netben, a devizahitelek „végtörlesztésével” kapcsolatban.

A devizahitelek ügye iszonyatosan bonyolult; nem ennek a cikknek a feladata a kérdés áttekintése. Itt csupán egyetlen vonatkozását emelem ki, amely az imént tárgyalt témával összefügg. Mondanivalóm megvilágításához elegendő két tiszta eset elemzése; a gyakorlatban létezik egy széles közbélsa, amelyben keverednek a végtelen tiszta esetek jellegzetességei.

Az egyik tiszta eset annak a háztartásnak a története, amely rászorult arra, hogy hitel segítségével jobb lakáskörülmények közé kerüljön; tájékozatlansága folytán nem tudott kiigazodni egy bankhitel feltételeinek szövevényében. Igyekezne visszafizetni a hitelt, de képtelen, mert közben romlott az anyagi helyzete, például azért, mert a családfenntartó elvesztette a munkahelyét. A szolidaritás elve alapján indokolt, hogy a társadalom segítséget nyújtson.

A másik tiszta esetben a hitel felvevője azt remélte, hogy ingatlanvásárlása jövedelmező üzletnek bizonyul majd. Tudhatta, hogy bármilyen pénznemben vesz fel kölcsönt, az kockázattal jár. Elfogadhatatlan, hogy azt, aki ezt tette, elítélő jelzőkkel gyalázzák, „spekulánsnak” kiáltják ki. A kapitalista piacgazdaság normális menetéhez hozzátartoznak az ilyesfajta ügyletek; ezek nélkül nem is fejlődhetne a lakásszektor. Ha a befektető a tranzakción jól keres, hadd tegye szembre a hasznot. Ha viszont ráfizet, az az ő baja. Ezért nem érdemel szánalmat és különösképpen nem tarthat igényt semmiféle utólagos kiegészítésre. Már pedig a „legvégső” végtörlesztési konstrukció éppen ezeket a pórul járt üzleti

befektetőket húzza ki a csávából. Az állam rákényszeríti a bankokat, hogy egy eredetileg megkötött magánszerződést utólagosan módosítsanak, saját kárukra, az adós javára. Ez az eljárás, hasonló utólagosan, állami nyomással kikényszerített szerződésmódosításokkal egyetemben, veszedelmes jogbizonytalanságot kelt. Ime, a klasszikus példa arra, amit más munkáimban „a költségvetési korlát felpuhításának” nevezek! Ha most tömegesen kimentik a bajból azokat, akik a magas haszon reményében magukat húzták be a hínárba, beépül a vállalkozók, a befektetők, az önkormányzatok vagy az átlag állampolgárok agyába az elvárás: nem kell sokat habozni, kockázatokon tőprengeni. Nyugodtan vehetek fel kölcsönt, akármennyit – ha baj lesz, majd jön a kimentés. Még ha ott is van az aláírásom egy szerződésen – mit számít az?

A magánszerződések tekintélyét és a jogbiztonságot ásta alá az a jogi képtelenség, amely visszamenőleges hatályú törvénnyel kobozta el a végkielégítések tekintélyes részét.

A tulajdonos rendelkezik a vállalatának ügyei felett. Be kell tartania az állam általános érvényű törvényeit, de ha ennek eleget tesz, akkor ő a szuverén döntéshozó. Csak-hogy a kapitalizmusnak ezt a fundamentális piaci játékszabályát újra és újra megszegi a kormányzat. A Fidesz megbízottai kijelentik, hogy a magánvállalat köteles kompenzálni azokat a munkavállalókat, akiket veszteséget ért az egykulcsos jövedelemadó miatt. „Bérkommandókat” küldnek ki a vállalatokhoz annak ellenőrzésére, hogy ez megtörtént-e. Sőt el is hangzik a nyilvános fenyegetés: baj lesz az állami megrendeléseknél ott, ahol nem teljesítik a követelést. A kormányzat beavatkozik abba, hogy mit szabad és mit nem szabad árulni egy ben-

zinkútnál, vagy abba, hogy hány patika és hány dohánybolt legyen egy városban. Az állam beleszól abba, a törvény erejével, lehet-e plázát építeni.

A marxista propagandában súlyosan pejoratív kicsengése van a „profit” szónak. Am aki rendesen megtanulta a közgazdaságtant, tudja, hogy makroszinten szoros összefüggés van profit és beruházás között. Mikroszinten a vállalatok (ideértve a bankokat is) jelentős részben a saját profitjukból fedezik saját reáltoke-beruházásaikat. A profitnak csupán egy része jut el a tulajdonoshoz, aki szabadon elköltheti azt. Ha akarja, fogyasztásra költi, vagy személyesen, egyénileg is elköltheti beruházási célra. Mármost ha az állam héja módra lecsap a vállalatok profitjára, nehéz csapást mér a beruházási folyamatra. A veszteséges vállalat egy ideig megpróbálja túlélni a rossz időket, rendszerint szűkíti a tevékenységét és sok közülük előbb-utóbb tönkremegy. A brutális méretű „válságadókat” nem minősíthetjük az állampolgárokat kímélő „unortodox”, a kormányzat találmányát dicsérettelől újmódi eszközöknek. Amikor a vállalatok és bankok profitérdekeltsége súlyosan sérül, akkor a végső eredményt tekintve a tartós növekedés forrásai szűkülnek be. Hasztalan hirdetik a kormánypropaganda szavai, hogy a kormány legfőbb törekvése a növekedés előmozdítása, ha tetteivel drasztikusan csökkentti azt a lehetőséget, hogy a profitból beruházás képződjék.

Ezen a ponton szinte ellehetetlenül az állam és a piac békés együttélése. A kormány megpróbálja maga alá gyúrni a magángazdaságot, és annak érrendszerét, a pénzügyi szektort. A centralizált állampiramis mindenhatónak képzelettel magát, és saját eszközeivel próbál diktálni – miközben az őt körülvevő decentralizált, szervezett kollektív akcióra képtelen piac nem tud hasonló eszközökkel védekezni. De azért felel a támadásokra. Hogyan? Erre próbál majd felelni a cikk következő szakasza.

Állami önkényeskedés – és a piac reakciója

Rossz hasonlat lenne, ha egy amerikaifutball-mérkőzés képe rémlene fel előttünk: két csapat, amint egymásnak rohan. Az egyik csapat játékosai próbálják letépni a másik csapat játékosait, kíméletlenül magukhoz ragadni a labdát. Az Orbán-kormány és a kapitalista piacgazdaság küzdelmében az egyik oldalon valóban felsorakozott, harcra készen, a csapat, az uralkodó politikai csoport fő vezetői. De mi van a másik oldalon? A magyar kapitalizmusnak nincs egységes pártja, nincs Politikai Bizottsága, nincs vezérkara. Sőt tovább megyek, a világ kapitalistái sem egyesültek. Nincs világméretű egységes kapitalista politikai párt. Nincs világkormány, a kapitalizmusnak nincs GOSZPLAN-ja, központi tervhivatala. Nincs másik „csapat”, amelynek tagjait le lehetne teperni, amelytől el lehetne venni a labdát.

Ídeje abbahagyni a sportvilágból vett hasonlatot. Az a baj, hogy a kormány azt hiszi: futballpályán vagy bokszmeccsen van. Beszéljünk a közgazdaságtan és a társadalomelmélet nyelvén. A kapitalizmusnak éppen az egyik legfontosabb vonása, hogy atomizált, millió és tízmillió résztvevőből áll, akik egymással is rivalizálnak, egymással is sokféle kis és nagy konfliktusban állnak. Marx ezért tekintette, megvető hangszíval, „anarchianak” a piacot. Az anarchia uralkodó nélküli kormányzást jelent – valóban erről van szó.

A piacnak sajátos nyelve, sajátos jelzrendszerre van, amelyet már sokrétűen vizsgált a tudomány. Az információ egy része árjelzés, másik része „mennységi” jelzés, a termelés, a beruházás, a tőkeáramlás mennységi mutatói. Vessünk egy pillantást néhány piaci jelzésre.

A magyar államadósság számottevő részét teszik ki az államkötvények. Amikor egy-egy kötvénycsomag futamideje lejár, akkor az államnak ki kell fizetnie, kamatosul (ezt az üzleti nyelv „hozamnak” hívja). Ilyenkor az állam újabb kötvényeket ad el, hogy az így szerzett bevételből fizesse ki a lejárt kötvényeket. Ha nem tud fizetni, bekövetkezik az államszűkület és a befektető pénze elveszett. Ezért új magyar kötvény vásárlása kockázattal jár. Mít gondolnak a magyar államkötvények vevői erről a kockázatról? Felesleges megkérdezni és szavakban megfogalmazott választ kérni. A felelet megjelenik többféle mutatószámokban, közülük ket-tőt emelek ki szemléltetésképpen.

Az egyik az úgynevezett kockázati felár.

FOTÓ: KURUCZ ÁRPÁD

A befektető biztosítást köthet, amely megtéríti a kárát, ha a baj bekövetkezik és a pénzt nem kapná vissza. Minél nagyobb a baj esélye, annál nagyobb a felár. A magyar államkötvények országkockázati (CDS) felára egyre feljebb kúszik. A Fidesz-kormány hatalomátvétele előtt, 2010 májusában 250 bázispont körül alakult, októberben már többször 550 bázispont fölé emelkedett, 2012 januárjában pedig meghaladta a 700 bázispontot.

Egy másik sokatmondó mutatószám a tízéves futamidejű államkötvényekkel kapcsolatos. A 2010-es választások előtt 6-7 százalék volt az elvárt éves hozam. Mostanában csak akkor hajlandóak megvenni az ilyen kötvényeket a befektetők, ha a magyar állam 9-10 százalék körüli éves hozamot fizet. Ez példátlanul magas teher! Ennyit egy pillanatnyilag stagnáló, esetleg visszaeső, valamikor talán ismét növekedésre, ám jó ideig csupán elég lassú növekedésre képes gazdaság képtelen kitermelni. Ha ekkora hozamokat vállal a pénzügyi politika, amely a magyar kötvények értékesítéséről dönt, akkor adósságszpirálba, rossz esetben egyre gyorsuló örvénybe taszítja az országot.

FOTÓ: M. SCHMIDT JÁNOS

FOTÓ: KOCIS ZOLTÁN

A hivatalos nyilatkozatokból úgy tűnik, hogy a kormány számára nem világos: a befektetésekről döntő gazdasági külföldi és hazai szakemberek általában nem a saját pénzüikkel „spekulálnak”. Nagy részük biztosítóintézetek, nyugdíjalapok, magán-megtakarításokat gyűjtő befektetési bankok pénzt kezel. Figyelembe veszik elemzők és hitelminősítő intézetek állásfoglalásait és tanácsait. Egyes befektetők kötelesek – betéteseik, biztosítási ügyfeleik, a nyugdíjasaik érdekében – tartózkodni attól, hogy bőví kötvényt vegyenek. Elvesztegetett fáradság szőháborúba keveredni velük, az elemzőkkel, vagy a hitelminősítőikkel. Még ha tévednének is, ami időnként előfordul, az a gazdasági realitás, amit tesznek.

Szoros közgazdasági összefüggés van az állampapírpiacon mozgása és a devizaárfolyam gyengülése között. Az a külföldi, aki eladja a forintért vásárolt kötvényt, az a forintot siet átváltani euróra vagy dollárra, vagy más pénznemre. Heves ingadozások közepette az árfolyam trendje világos: a forint látványosan gyengül valamennyi vezető pénznemhez képest.

Albert Hirschmann „Kivonulás, tiltakozás, hűség” című nagyszerű könyve hangsúlyozta: a piachoz az a nagyszerű, ahogy nincsen szüksége szavak kimondására. Nem kell fenyegetően tiltakozni vagy ordítózni – elegendő szép csöndben eltávozni.

Amikor az államadósságot kezelő központ aukciót hirdet új állampapírok értékesítésére és nem jelentkezik a vevők (ez immár többször előfordult), akkor ez azt mutatja: némán kivonultak azok a befektetők, akik korábban szívesen vettek magyar államkötvényt.

A kormány szövegéből jesszegtethetik az állampolgárokat, hogy majd kinyomozzák, ki kelti a forint rossz hírét és megbüntetik a rémhírtérjesztőket. Ettől azonban nem áll le a magyar bankbetétek kivonulása külföldi bankokba. Ezzel is csökkennek a magyarországi reálberuházások pénzügyi forrásai.

Még kiáltóbb jelzéseket adnak a kivonulásról azok a számok, amelyek a hitelezés csökkenését és a beruházási kedv apadását tükrözik. Itt már nemcsak a magyar költségvetés hiányának finanszírozása, a rövid távú pénzügyi egyensúly forog kockán, hanem az ország hosszú távú növekedésének kilátása.

Sok tényező gyakorol hatást a hitelkínálatra. Annyi biztos, hogy a bankszektort sújtó egyre súlyosbodó terhek is hozzájárulnak a hitelkínálat folyamatos csökkenéséhez. Feltűnő a vállalatoknak nyújtott hitelek apadása.

A magyar gazdaság növekedésének egyik motorja volt hosszú időn át az országba beáramló „működő tőke” (a közvetlen külföldi befektetés, FDI). Sok éven át a GDP 3-10 százaléka közötti sávban mozgott. A 2011-es év egészéről még nincsenek adatok, de az első háromnegyed évről már elszomorító jelentés érkezett: a mutatószám első ízben átsapott a negatívba, több tőkét vontak ki az országból, mint amennyit behoztak. Meghökentő jelzés a néma kivonulásról.

Egy másik fontos adat: a versenyszféra beruházásai stagnálnak, volumenük 2011 első háromnegyed évében lényegében nem változott az előző év azonos időszakához képest.

Világos az összefüggés ok és okozat, impulzus és reakció között. A magyar gazdaságpolitika szeszélyessége és kiszámítha-

atlansága, a jogbizonytalanság, a kapitalista piacgazdaság játékszabályainak ismételt megszegése, köztük nem is egy esetben fundamentális elvek súlyos és durva megsértése – mindez alássa az üzleti világ bizalmát. A bizalom lerombolódása következtében romlanak a magyar gazdaság normális működésének elemi pénzügyi feltételei, és ezzel együtt a hosszú távú, tartós növekedés kilátásai is.

Itt eljutottam írásom végső következtetéséhez. Az Orbán-rezsim elérte saját igazi célját: keményen megragadta a hatalmat, a központosítás erősítésével, az államhatárolom kiterjesztésével további eszközök kerültek a kezébe szinte korlátlan uralmának érvényesítéséhez. Am az autokratikus uralom, a féktelen központosítás, az állam tevékenységének túlbujánzása összeférhetetlen a modern kapitalista piacgazdaság egészséges működésével. Ezen az úton lehetetlen lesz kimozgatni a magyar gazdaságot a csapdahelyzetből, a vesztéglésből, nem tud rálépni fenntartható növekedési pályára. Ennek pedig mi valamennyien – a jelen és a jövő nemzedékek – leszünk a kárvallottjai.

Mit várak ettől az írástól?

Sok minden bennem rekedt a mondani-valómból. Jó lenne többet beszélni arról, hogy az államnak és a piacnak az a rossz fajta együttélése, amely Magyarországon kialakult, nem hozza ki eléggé a kapitalista rendszerből mindazt a jót, amire képes: az innovációs késztséget, a dinamizmust, a kezdeményezést és vállalkozási szellemet. Am sajnos kihozza belőle mindazt a rosszat, ami a kapitalizmusnak ugyancsak veleszületett, genetikusan tulajdonsága. A kormány és a piac együtt, egymást erősítve teszi még igazságtalanabbá a jövedelemelosztást, együtt hozza létre és túri el a tömeges munkanélküliség rémét. Sajnos, nincs elég tér e gondolatok kifejtésére – így is túltöltül hosszú lett az írásom.

Elsősorban ahhoz az olvasóhoz szólok, aki maga is kritikus a Fidesz-rezsimnek. Immár elég széles az a kör, amely egyetért az alapkérdésben: országunkban demokrácia helyett autokrácia uralkodik, meggyengült a jogállam, sérülnek az emberi jogok. Ezt a közös felismerést szeretném kiegészíteni cikkem megállapításával. Remélem, hogy segít nekik a helyzet megértésében, saját álláspontjuk kialakításában.

Nem hiszem, hogy aki fanatikus, azt elemzésekkel, közgazdasági vagy morális érvekkel meg lehet győzni. Nem hiszem, hogy aki rajongva követi Orbán Viktort, az cikkemet olvasva a fejére csap és azt mondja: a szerzőnek igaza van, ezután más lesz a véleményem a kapitalizmus, a centralizáció és a decentralizáció dolgában.

De hátha vannak a Fidesz soraiban és a kormányzati apparátusban olyanok, akik nem fanatikusok? Ha nincsenek közel a piramis csúcsához – hátha fontos nekik az, ami megmaradt az autonómiájukból? Hátha képesek elszakadni attól a rövidlátó technokratikus szemlélettől, amelynek kizárólag az állami fegyelem és a hatékonyság esetleges gyors növekedése imponál, és nem törődik eléggé a hosszú távú érdekekkel? Hátha készek érzelmileg is átélni a cikkben említett nehéz morális dilemmákat?

És ehhez hozzátenném: sokan bizonytalanok; tetszik is nekik, meg nem is mindaz, amit a kormány művel. Sokan kiábrándultak a politikából, elfordultak a közügyektől és bezárkóztak az önmaguk, családjuk és szűk környezetük köré épített falak közé. Elképzelhető, hogy az elbizonytalanodottak egyike-másika kész lesz a saját tapasztalatát újra átgondolni a cikk gondolatmenetének fényében.

Amikor írok vagy előadok, rendszerint meghatározott személyek lebegnek a szemem előtt: mintha hozzájuk szólnék, őket akarnám meggyőzni. Most is van néhány egykori tanítványom, akikre gondoltam írás közben. Talán nem is voltak kevesen, akik valamikor olvastak a „Túlzott központosítást”, „A hiányt” vagy „A szocialista rendszert”; tanultak ezekből a könyvekből a szakkollégiumban vagy az egyetemen. Tisztában vannak azzal, hogy a szerző sokat foglalkozott a centralizáció és a decentralizáció, az állam és a piac, a szocializmus és a kapitalizmus kérdéseivel. Ha akkor odafigyeltek az üzeneteimre, talán érdemes lesz most is legalább elmeditálni a szavaimon.

Meglátjuk. Talán megérem, hogy valami lényegesen változik az ország javára.

Elképzelhető, hogy az elbizonytalanodottak egyike-másika kész lesz a saját tapasztalatát újra átgondolni a cikk gondolatmenetének fényében.